

Kerényi Ferenc

A NEMZETI SZÍNHÁZ ÉS KÖZÖNSÉGE (1848–49)

Források és lehetőségek

A Nemzeti Színház levéltára 1945-ben nagyrészt elpusztult.¹ Így alakult ki az a sajnálatos helyzet, hogy a színház korábbi historikusai még a levéltár birtokában dolgozhattak, az újabb kutatás viszont, amely összefoglaló művekben és önállóan felvállalt téma keretében is korszakos fontosságúnak tartotta 1848–49-et a színház-történetben, pótolhatatlanul hiányos forrásbázis alapján kényszerült új következtetésekre jutni.²

A következőkben – a levéltár megmaradt töredékes anyagai és más források (sajtó, levelezések, naplók, színlapok) alapján – a forradalom és szabadságharc Nemzeti Színházának történetét a közönségtörténet szempontjából vizsgáljuk, a színházi struktúra leggyorsabban változó eleme felől közelítve meg az egészet. Ehhez rendelkezésünkre áll az 1848. és 1849. évi pénzszedői napló, amely bérlet-szünetes előadásokon a fizető nézők abszolút számát adja, bérletes napokon pedig a kiegészítő napi jegyárúsítást rögzítette. 1848. december 12-ig megvannak az igazgatósági ülések jegyzőkönyvei. Sajnos, a bérletes közönség számát és névsorát csak az évad végéig, 1848. március 31-ig ismerjük a pénztári főkönyvből, és nem teljes a színlapsorozat sem.³ Áttekintésünk tehát csak viszonylagos teljességre törekedhetett; a forrásbázis bővülése elsősorban memoárok, naplók, levelezések felkutatása és közzététele, valamint az 1848–49-es kormányservek levéltári anyagának tüzetesebb áttekintése révén várható.

1848. március 15. a színházban

A márciusi forradalom 11. évadja közben érte a Nemzeti Színházat. A 15-ére eredetileg kitűzött *Két anya gyermeke* c. francia dráma a szezon 276. bérleti előadása lett volna, az estére szóló színlap el is készült. A délelőtti eseményekben a színház vezető művészei közül Egressy Gábor játszott fontosabb szerepet (élményeit megírta az *Életképek* március 26-i számában), aki a Landerer–Heckenast-nyomda

¹ Állományára, korábban is viszontagságos történetére I. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *A Nemzeti Színház levéltára*, Levéltári Közlemények 1938, 186–204.

² Az évfordulóra készült művek közül RÉDEY Tivadar (*A Nemzeti Színház története*, Bp. 1937. 226–35.) az „inter arma silent musae”-felfogást vallotta, MAGYAR Bálint – rövid áttekintésében – fél oldalon is korszakhatárnak nevezte 1848/49-et: *A százéves Nemzeti Színház*, Bp. 1937. 22–23. Kettejük között állt véleményével PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán (*A Nemzeti Színház százéves története I.*, Bp. 1940. 78–83.), aki munkájának előbb kiadott II. kötetében (Bp. 1938. 197–208.) kilenc dokumentumot közölt ebből az időszakból. Fennmaradtak a szerző immár forrásértékű irat-másolatai is: OSZK Színház-történeti Tár. A marxista összefoglalásokban a korszak: *Nemzeti Színház*, szerk. SZÉKELY György, Bp. 1965. 17–18. és KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon (1790–1849)*, Bp. 1981. 513–46. A téma önállóan OSVÁTH Bélánál, *Színészetünk és dráma-irodalmunk helyzete a szabadságharc idején*, It 1955, 465–84. Forráskutatásai szegedi vonatkozásban jelentősek, a Nemzeti Színházat illető következtetései olykor tévesek, ezeket a megfelelő helyen javítjuk.

³ Valamennyi forrás az OSZK Színház-történeti Tárában. Az 1847/48. évad pénztári főkönyve a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteményében: Bf 0910/292/3.k.

előtt az első cenzúramentes nyomtatványokra váró néphez beszélt is. A Bajza József aligazgatóhoz indult és a *Bánk bán* műsorra tűzését kívánó delegáció útja „ez nap délutánján történt” az Életképek szerint (március 19.), Egressy szerint viszont „délben ment küldöttség Bajzához”. Minden bizonnyal Egressy adata pontosabb: a delegációküldésre azután kerülhetett sor, hogy déltájban elkészültek a 12 pont és a Nemzeti dal első példányai, amelyeket szétkapkodva a tömeg a délutáni népgyűlésre készülve, időlegesen elszórt. A legutóbbi időig nem tudtuk, hogy a műsorváltozás után új, ünnepi külsejű plakát is készült, amely már a *Bánk bán* (1839 óta) 24. előadását hirdette, szintén bérletben. A színlap közölte még, hogy a műsorváltozásra „a közönség kívánatára” került sor, és hogy az előadás fényét az igazgatóság „a nézőhely teljes kivilágításával” emeli. (Ennek megtörténtét a pénzszedői napló is igazolja, amely a szokásos 17 pengőforint helyett ezúttal 25 pengőforint világítási költséget rögzített.) A szereposztás a színház legjobb erőit vonultatta fel: a címszerepben Lendvayt, Gertrudisként Laborfalvi Rózát, Peturkényt Egressyt.⁴ A színházi törvénykönyv szerint délután 3 és 5 óra között árusítottak jegyeket, a bérletet kiegészítő napi vásárlás a szokott áron történt és – az eladott páholyokat 4 személyesnek számolva – 559 nézőt jelentett.⁵ Ez 230 pengőforint 46 krajcár napi bevétel eredményezett, amiből a költségek levonása után 195 pengőforint 31 krajcár került a színházi pénztárba. Az előadás ebben az értelemben tehát nem volt ingyenes. Az évad végéig ismerjük a bérletesek számát is. Eszerint érvényes volt 103 földszinti és 74 földszinti zártszékre szóló bérlet. A színház 53 páholyából le kell vonnunk a napi jegyvásárlásra kiadott 5, illetve a színésznőknek fenntartott 3 páholyt, a többi 45-ről tudjuk, hogy bérlettek. Összesen a fizető nézők száma tehát 916 fő, ami a gyors műsorváltozás ellenére – elérte a korábbi *Bánk bán*-előadások nézőszámát. Hozzávéve a kb. 100-ig menő napi szabadjegyeseket, ez kb. 1000–1200 nézőt jelentett volna, a 2000 körüli befogadóképességű színházban félházat, amennyiben minden bérletes úgy döntött, hogy elmegy a színházba. Az előadás a szokott időpontban, 7 órakor kezdődött. Több sajtótudósító egybehangozón megjegyzi, hogy a közönség és a színészek egyaránt kokárdát viseltek és a színházat a nemzeti színek díszítették.

Az előadást, amint az köztudott, a kiszabadított Tánics Mihályt kísérő sokaság szakította félbe este 8 óra tájban, azt gondolva, hogy az író megjelenik a színházban. Egyenesen a nádori páholyba kívánták volna ültetni.⁶ A betóduló néptömeg teljesen megtöltötte a nézőteret, persze jegy nélkül. (Innentől és az ő számukra volt a színházi este ingyenes.) „A földszinti ülőhelyeket padról padra átugrosva, a páholyokat seregestül s némelyek a földszintről fölmászva föltoztatva foglalák el” – írja Vahot Imre. A hölgyközönség páholyait a tömeg elkerülte, akadt azonban olyan is, amelyekben a szemtanú 28 személyt számlált meg.

A jelenetet a *Bánk bán* szereplői a színpadra gyűlve szemlélték; a népet a zenekar a Rákóczi-indulóval üdvözölte, amelyet azután az est folyamán többször is eljátszottak. A jelenlevők meghallgattak több szónoklatot, ezek sorában Degré ismertette a Budán történeteket. Egressy Gábor kérdésére, folytassák-e az előadást, vagy egyveleget játsszanak, a tömeg alkalmi műsört szerkesztett. A Marseillaise-t éljenzés kísérte, a *Meghalt a cselszövő*... előadása közben a nép Metternich nevét kiáltozta. Ezt követően Egressy (már átöltözve, egyszerű magyar ruhában, de karddal) elszavalta a Nemzeti dalt, miután rövid beszédet mondott; a vers refrénjét a tömeg esküre emelt kézzel ismételte. Majd elhangzott az egy délután leforgása alatt zenésített szöveg, a zenekar és a kórus előadásában, Egressy Béni dallamával és Szerdahelyi József hangszerezésében. Mindketőt meg kellett ismételni. A műsoron szerepelt még a *Hunyadi László* hatyúdala (közbekiáltásokkal: ez a cenzorok hatyúdala), a Himnusz, a Szózat, két népszínmű-dal Füredi Mihály előadásában (Sobri nótája a *Két pisztolyból* és az „Elszegőd-

⁴Jókai tudósítása, *Budapest. Forradalom vér nélkül*, Életképek 1848. márc. 19.; Egressy, *Képek a pesti forradalomból*, uo. márc. 26. A színlapot közölte GYÖRGY Eszter, *A közönség kívánatára*, Új Tükör 1980. márc. 9. Jókai színházi vonatkozású cikkei a kritikai kiadásban: JKK CB II–III. s.a.r. SZEKERES László, Bp. 1967. és 1980.

⁵A helyfajták szerinti megoszlás: földszint – 160, II. emelet – 38, karzat – 207, katonai és gyermekjegy – 4, földszinti zártszék – 77, II. emeleti zártszék – 58, földszinti és I. emeleti páholy – 1, II. emeleti páholy – 2, támlás karszék a földszinten – 3.

⁶TÁNCSICS Mihály: *Életpályám*, Bp. 1978. 307., illetve Horváth Károly levele gr. Balassa Antalnak, 1848. márc. 18., In: WALDAPFEL Eszter, *A forradalom és szabadságharc levelestára*, Bp. 1950. I. 119.

tem Tarnócára . . ." a *Csikósból*). Az utóbbi egyik sorát („Elég nekem tíz forint és szabadság, nem kell nekem szolgaság!”) különösen viharos tetszés fogadta. Végül Jókai jelentette be a színpadról, hogy Táncsics nem jön a színházba, mire a sokaság eloszlott.⁷ A közönség azonban nem tért haza, hanem csatlakozott a Pest utcáit előzönlő tömeghez. Kléh István jegyezte fel azt a hírt a színház nézőteréről, hogy az ifjúság vezetőinek fejére a Helytartótanács díjat akart kitűzni, de gr. Zichy Ferenc ideiglenes elnök ezt megakadályozta.⁸

A forradalom napjától a népképviseleti országgyűlés megnyitásáig (1848. március 16.–július 5.)

Az 1840-es években kialakult a Nemzeti Színház törzsközönsége, rögzültek a színházlátogatási szokások és a közönség jelenlétét külső motívumok helyett egyre inkább műveltségi, művészi, tehát belső tényezők befolyásolták. Így tehetett eleget – a liberális színházpolitika sikeréért – feladatának, amelyet Jókai így összegezett az *Életképekben*: „Ez intézet tíz év alatt többet tett Pest magyarítására, mint valamennyi municipium . . .” (1848. július 16.) A forradalom utáni helyzetben, a politikai élet megszaporodott eseményei közepette azonban ismét felerősödtek a közönség jelenlétét befolyásoló külső, színházon kívüli tényezők, sőt ezek váltak meghatározó jelentőségűvé. Ezért a Nemzeti Színház közönségtörténetét nem évadok vagy igazgatóváltozások szerint, hanem e külső, politikai vagy katonai tényezők alakulása szerint tekintjük át a forradalom időszakában.

Március 15. estéje már előrejelzett ezekből néhányat. Hasonló gyors műsorváltásra került sor április 5-én, amikor Bajza Józsefet az egyetemi ifjúság küldöttsége arra kérte, hogy nemzeti operát tűzzön műsorra a bécsi ifjúság delegációjának tiszteletére. (Végül egyveleget játszottak).⁹ Az előadás félbeszakadt június 11-én, a Károly-kaszárnyai véres incidens estéjén, amikor 9 óra tájban a lövöldözésre elhagyta a közönség a *Csikós* pünkösdvasárnapi előadását.¹⁰ A politikai élet szinterei közé a színház azonban csak ritkán került. Március 25-én a színpadról olvasta fel Egressy Gábor (a közcsempész választmányban az egyetlen színházi tag) az első felelős magyar minisztérium kinevezésének hírért és névsorát, a *Don Caesar de Bazan* c. francia dráma előadása előtt. Ennek hatására „a színház hangos társalgási helylyé alakult; a páholyokból lebeszél a földszintre, innen a harmadik-negyedik sor zárt-székre, mialatt az előadás folyt, de alig tudta valaki, mit játszanak?”¹¹ Az ünnepi, reprezentatív előadások közönsége érezhetően csökkent. Április 5-én még bérleti előadásra is 1084 jegyet váltottak, 23-án az újabb bécsi küldöttségek üdvözlésére adott *Benyovszky*-operára bérletszűnetben is csak 609-et. Április 28-án ünnepelték az erdélyi uniót, a bérletessel együtt is csak félházzal (*Hunyadi László*, 669 fő bérletkiegészítés). A nádor május 8-i látogatása is bérletben történt (*Csikós*), a kiegészítő napi jegyvásárlás 726 nézőt hozott – holott István főherceg első látogatása 1847. augusztus 31-én még bérletszűnetben zajlott és 1711 fizető nézőt vonzott a színházba.¹²

⁷A Nemzeti Színházban történeteket a legrészletesebben VAHOT Imre örökítette meg *Örömhangok*, Pesti Divatlap márc. 19. Az ő szövegét vezérfonalnak véve, a következő leírásokat használtuk még: Pesti Hírlap és Nemzeti Újság márc. 17., Honderü és Der Ungar (Diósy) márc. 18., Budapesti Híradó és Pressburger Zeitung (Adolf Dux) márc. 19., Pannonia (Joseph Wagner) márc. 25. Továbbá DEGRÉ Alajos, *Visszaemlékezéseim*, Bp. 1883. II. 9. A Társalkodó márc. 17-i jelentése (Helmezy Mihály) nem szemtanúi leírás; a kortárs emlékezők közül BIRÁNYI Ákos (*Pesti forradalom*, Pest 1848. 22.) Vahotot, KLÉH István (*A pesti forradalom története 1848-ban*, Pest 1848. 27.) a Pesti Hírlap tudósítását, Janotyckh v. ADLERSTEIN pedig (*Chronologisches Tagebuch*, Wien 1851.) a Der Ungar beszámolóját követi.

⁸Vö. *Életképek* 1848. márc. 23., továbbá SPIRA György, *Petőfi napja*, Bp. 1975. 16. és VARGA János, *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*, Bp. 1971. 90. (jegyzetben)

⁹WALDAPFEL E. i. m. 189.

¹⁰Jókai az *Életképekben*, 1848. jún. 18. és Degré (rosszul visszaidézett darabcímmel) i. m. II. 37–9.

¹¹DEGRÉ, i. m. II. 22. Ugyanerre l. Szemere levelét Kossuthhoz: WALDAPFEL E., i. m. I. 157.

¹²A nádor „szolidabb” fogadtatásának előkészületeiről szól Bajza levele Szigligetihez, WALDAPFEL E., i. m. I. 219.

A politikai élet közönséget elvonó hatása, amely már március 16-án megkezdődött, egyedi és ismétlődő eseményekben egyaránt érvényesült. Az előbbieket közé tartozott a pesti nemzetőrség eskütétele (március 17.), Murgu Euthym politikai fogoly kiszabadítása az Újépületből (április 8.), a kaszárnyai összetűzés áldozatainak temetése (június 13.). Ide sorolhatók egyes nemzetőri akciók is. Maga a nemzetőri szolgálat a szereposztás lehetőségét, sőt a technikai munkát is gyengítette, ismétlődő viták forrása lett színházban belül és kívül, de a közönséget is apasztotta. Nem valószínű, hogy sokan követték a lovas nemzetőr Degré példáját, aki este 11 órakor kezdődő járőrszolgálatát előtt június 11-én még elment a színházba.

Az ismétlődő délutáni és estebe nyúló programok közé emelkedett a népgyűlések sorozata, amelyek általában délután 5 órakor kezdődtek. De késő délután kezdtek üléseiket a közcsendi választmány, a Radikal Kör, a Nevelési Társulat, a mérnökök és technikusok, majd májustól az egyes választói körzetek is. A Pozsonyból érkező gőzhajó általában este 9 és 10 óra között kötött ki Pesten. Kléh István már március 15-én feljegyezte, hogy a tömeg egy része a színházból a Duna-partra tartott, az országgyűlési híreket várni. A későbbiekben ez a színházlátogatás helyetti program lett, kivált, ha fontos hírek vagy neves személyiségek érkezésére lehetett számítani. Az újságok ilyenkor mozgósítottak is az esemény előrelézésével. Március 25-én Szemere Bertalan belügyminiszter érkezett a kormány ki-nevezésének megerősítésével, március 28 és 31 között a királyi leiratra várakozók lepték el a várost esténként. Április 14-én 4000 nemzetőr és többezres tömeg fogadta a hajóállomáson Batthyányt és miniszter társait, május 23-án Mészáros Lázár hadügyminisztert várták ugyanott. Nem javított a színház látogatottságán, hogy Szemere Bertalan belügyminiszter előbb – a májusi macskazenék hatására – az éjjeli csoportosulásokat tiltotta be május 13-án, júniusban pedig – a Károly-kaszárnyai incidens után – a kávéházak és vendéglők 9 órai bezárását rendelte el ideiglenesen.

Végül: voltak olyan periódusok, a március végi és a májusi válság, amikor a politikai légkör egésze nem kedvezett a színházba járásnak. Jó példa erre a macskazenék esete. A május 7 és 10 között lezajlott ellenszenvtüntetések, amelyek május 10-én a budai vérengzésbe torkolltak, önmagukban nem befolyásolták kedvezőtlenül a látogatottságot. A 9 órakor végződött előadások után indultak a tüntetők, éppen a színház közeléből, 7-én és 10-én azonban előtte népes közönség tekintette meg a Veszter-táncársulat műsorát, 8-án került sor István nádor említett látogatására. 10-én este, mint azt a vizsgálóbizottság előtt elmondta, a budai főparancsnok, Lederer tábornok segédtsítség, Zettwitz őrnagy is színházban járt és csak utána sietett a Várba. (Valószínűleg az Interimstheaterben volt, mert magyarul nem tudott.) A véres tüntetést követő héten azonban az izgatott hangulat hatására erősen és tartósan csökkent a látogatottság. Ezt a legjobban a május 13-án bemutatott újdonság, Mercadante *Horatiusok és Curiatiusok* c. operájának premierje bizonyítja, Hollósy Kornélia jutalomjátékaként. A bérletszünetben tartott előadásra 968-an mentek el, ez a kibocsájtott férőhelyeknek 49,9%-a. A tiszta jövedelem 498 pengőforint 39 krajcár volt. (Összehasonlításképpen: Hollósy Kornélia előző évi jutalomjátékára 1847 júniusában még 1084 fizető néző volt kíváncsi és a tiszta bevétel akkor 576 pengőforint 13 krajcárra rúgott.) Ezen belül telt ház volt a zártszékeken, a páholyokban és a támlásszékeken – harmadház viszont a földszinten, a II. emeleten és a karzaton. Távol tehát azok a közönségrétegek maradtak (értelmiség, ifjúság, kézművesek, hivatalnokok), akik a publikum túlnyomó részét, véleményének súlyát adták és akikre – a felsorolt események formájában is – a politika leginkább hatott. A földszint az új évad első három hónapjában egyszer sem, a karzat egyszer, Veszterék május 7-i vendégjátékán haladta túl a 75%-os látogatottságot jelentő 525 főt.

Az operák stabil közönségrétegének távolléte érezhető még erősebben a prózai előadásokon. A bérletszünetes jutalomjátékoknál maradvány: április 17-én Molière *Fösvényének* hazai ősbemutatóján, Komlóssy Ida javára 543 fizető nézőt regisztráltak (a kiadott helyek 28%-a); Dumas père *Darlington Richardjának* május 1-én volt a bemutatója, Lendvay javára: 584 fizető néző (30%); a márciusi napokban nagy népszerűséget szerzett Szathmáryné a *Férjvadászat* c. francia vígjáték bemutatóját választotta május 22-én: 351 fizető néző (18%)! A tavasz legnagyobb vihart kiváltó bemutatója (Victor Hugo: *A király mulatj*) május 29-én zajlott, László József javára: 643 fizető néző (33%).

A cím szerint felsoroltakon kívül a Nemzeti Színház együttese további három darabot vitt először színre, a vendégszereplő Veszter-társulat pedig három táncjátékot – ez összesen 11 bemutató az évad első három hónapjában. Szemben az előző szezon hasonló időszakának 14 premierjével, amelyek között viszont több egyfelvonásos is akadt. A bemutatók száma tehát nem csökkent olyan mértékben, hogy indokolná az érdeklődés megcsappanását.

A liberális színházvezetés, jelesen az országgyűlésen lévő Ráday Gedeon helyett ténylegesen vezető Bajza József aligazgató az eddig bevált közönségszervezési gyakorlat minden módszerét felhasználta ugyan, de a külső körülmények hatása alatt ezek sorra csődöt mondtak. A közönség érdektelenségét a korábbi sikerdarabok sem ellensúlyozhatták. Pedig ilyen megfontolásból került a március 19-i vásári vásárnap műsorára a legprogresszívebb és legjobb népszínmű, a *Csikós*. Szigligeti műve szerepelt még virágvasárnap (április 16.), a nádor látogatásakor (május 8.), pünkösdvasárnap (a félbeszakadt június 11-i előadásán). Az új évadot április 1-én a *Bánk bánnal* nyitották és Katona nemzeti drámája szerepelt a június 4-i vásári vasárnapon is. Ha a többi vasárnap darabot is megnézzük, a korábbi évadok műsor-szerkesztésének pontos mását látjuk. Az említettekén kívül a heti pihenőnapon ment még a népszínművek közül a *Jegygyűrű*, a *Szökött katona*, az *Egy szekrény rejtelve*, a *Két pisztoly*, a történelmi drámák közül Jósika *Két Barcsayja*, a vígjátékok közül Balog újrazenésített *Mátyás diákja*, a *Szerelmes pap* c. francia vídamság, az egyéb darabok közül pedig *A párisi rongyszedő* c. francia társadalmi dráma és *A londoni koldusok*, Dickens *Nicholas Nicklebyjének* francia dramatizálása.¹³ A március 19-i *Csikós* bérlétszűnetben ment a vásári vasárnapon, így nézőszámát ismerjük: 963 fizető néző, a kiadott helyek 50%-án. Bármilyen szempontból is vizsgáljuk a közönség jelenlétét eddig pozitívan befolyásoló tényezőket (jutalomjátékok, bemutatók, vasárnap, vásár), az 1847–48-as évad nagy sikerei, az akkor néha elért 85–88%-os látogatottságok még alkalmanként sem ismétlődtek meg. A tegnapi sikerdaraboktól való elfordulás néhány esetét a sajtó is rögzítette. Bulyovszky Gyula az *Életképek* május 7-i számában írt bírálatot a *Párbaj mint istentétele* c. friss, március 4-én bemutatott, történelmi tárgyú népszínmű bemutatásáról, megállapítva: „... bohóságai az azelőtt örömeiben elnyúló karzati publicumot, ha bár népeletünkéből és saját históriánkából vétetett is, még csak mosolyra sem fakasztá, közönnyességgel nézte végig ezen dárdaokopogós, minorennis párbajt, lelke ezen időközön immár fölismerhetetlenül túlszárnyalván.” A gyakran adott *Csikós*ról pedig Vahot Budapesti Divatlapja jegyezte meg július 9-én, hogy „a darabnak azon része, mely a földesuraság és nyomtatott paraszt jobbágy közti viszonyt akarja feltüntetni, – most már egészen kimaradhatna.”

A forradalmat követően március 24-én volt az első igazgatósági ülés, de sem ekkor, sem az új évadot közvetlenül megelőző március 31-i ülésen nincs nyoma, hogy új közönségpolitikát dolgoztak volna ki. A színház bérléthírdetése ezúttal csak a színlapokon jelentek meg március 23 és április 1 között, a sajtóban nem. Az árak és a bérlétfizetési feltételek változatlanok maradtak. Vonatkozóan szintén nem tartalmaz újat a színház április 1-től érvényes, nyomtatásban is megjelentetett, átdolgozott törvénykönyve, amely jószerével csak az üzemmenet 1842 óta ténylegesen bekövetkezett változásait igazította a napi gyakorlathoz. A március 31-i igazgatósági ülés (1967. napirendi pont) eltörölte a korábban 24-ben maximált napi szabadjegyek gyakorlatát, csupán a vidéki színészek számára adtak 1–2 estére. Kedvezőtlenül befolyásolta a sajtó hangulatát a május 25-i döntés (117. ülés, 991. pont), amely a korábbi gyakorlattal ellentétben, a keletkező szabad sajtótól is megvonta a kritikusai szabadjegyeket, hivatkozva a lapok nagy számára. Új, de a politika által azonnal nagymértékben elvont közönségérték csak a „pesti képezdei ifjúság”-ban jelentkezett, akik áprilisban követelték, hogy a színházlátogatási tilalom részükre, leendő pedagógusoknak töröltesse el.¹⁴

Színházi főkönyv és levéltár híján nem ismerjük a bérlétezési akció pontos eredményét. Erre néhány helyosztályon a bérlétes előadások napján eladásra átadott jegyek számából következtethetünk. Eszerint valamelyest csökkent a páholybélők száma: amíg 1848. április 1 előtt bérlétes napokon csak egy elsőosztályú (tehát földszinti vagy I. emeleti) és 4 II. emeleti páholyt bocsátottak napi eladásra, addig az új évad elején rendszerint ötöt, illetve nyolcat. Semmi adatunk nincs a bérlétes közönség zömét kitevő, a földszinten és a földszinti zártzűzekken helyet foglaló és a bérléteknak csak 3/5-ét fizető, kedvezményezett, alacsonyabb rangú kormányzati tisztviselők jelenlétéről. Feltételezhető azonban, hogy kedvezményük megmaradt, hiszen az új minisztériumok személyi állományuk nagy részét a régi kormányzervek hivatalnokai karára épült. A rendőrség őstől kért és kapott szabadjegyet: 1848. szeptember 14., 131. ülés, 1015. pont. Akár korábban, ezúttal sem volt sikeres a támlás kar-

¹³ A korábbi évadok műsorpolitikájára l. KERÉNYI Ferenc, *A Nemzeti Színház és közönsége (1845–1848)*, ItK 1980, 439.

¹⁴ Reform 1848. ápr. 13. A jelenség országos lehetett, vö. Marcius Tizenötödike ápr. 5. (a győri jogakadémia hallgatóinak hasonló követelése)

székek béreltetése, a napi jegyvételre mind a 12-t kiadták. Továbbra is létezett 5 krajcáros, de a földszintre érvényes katonai és gyermekjegy. A katonaság részére általában 60 jegyet tartalékolnak, az igénybe vettek száma az évad első három hónapjában 1 és 46 között ingadozott. (A szám nem abszolút, mert a tisztikar más helyosztályra is váltott jegyet.)

Ami a közönség szervezés hibájának róható fel: az igazgatás egyetlen helyosztályon sem tért vissza az 1846-ban megszüntetett havi bérletek rendszeréhez, ami jobban igazodott volna a gyorsan változó közönségviszonyokhoz. Továbbra is nagy maradt a nem bérelhető helyosztályok száma (II. emeleti zártszék, II. emelet, karzat), ami a bevételt kiszolgáltatta a külső tényezők hatásának. Ráday főigazgató az országgyűlés, majd a kormány anyagi támogatásával igyekezett ellensúlyozni a bevétel hiányát. Az állami költségvetésben a Nemzeti Színház évi 20 000 pengőforinttal, minden korábbinál magasabb összeggel szerepelt; ebből István nádor, Kossuth pénzügyminiszteri ellenjegyzésével április 29-én és május 30-án 5–5000 pengőforintot, június 29-én pedig Kossuth további 3000 pengőforint előleget utalt ki a színháznak.¹⁵ Fokozta az igazgatóság a díszletek és jelmezek megóvását (1848. május 19., 116. ülés, 989. pont), hogy minél többször legyenek felhasználhatók az új produkciókban is.

A műsorszerkezeten belül megnőtt a viszonylag népesebb közönséget vonzó szórakoztató műsor aránya. Bajza emellett olyan klasszikusokkal kísérletezett, amelyek áttételesen rokoníthatók a forradalom eszméivel és így ideig-óráig helyettesíthették volna az eredeti és kortárs témájú műveket, amelyekre még várni kellett. Ilyen szerepet szánt – az operaműsorról az egyensúlyt tartandó – Moliere-nek (*Fősvény*, április 17., május 3.; *Tartuffe*, április 27., május 30.), Schillernek (*Messinai hölgy*, május 18.). A közönségsiker azonban csekélynek bizonyult. A legnagyobbat kétségkívül a május 29-én bemutatott Hugo-dráma, *A király mulat* bukott. Bajza magyarázata a korábban hatásos liberális színházvezetés bevallott kudarca: „A tegnapi darabban ismét nem csináltunk szerencsét. Ennek oka nem csak abban van, hogy e mű igen sötét és kétségbejuttató leverő, hanem van főképp a mostani időben, mely egész gondolkodásunkat megváltoztatta. Most még az is kicsinyesnek tetszik, ami azelőtt nagyszerű volt.”¹⁶ Bajza lemondását első helyen kétségkívül a látogatottság hanyatlása magyarázza. Június 2-i, a társulathoz intézett búcsúszózatában így fogalmazott: „...nem tehettem s nem reméltem jelen körülmények közt sok jót tehetni a színháznak.”¹⁷ Volt azonban hamari távozásának – néhány adat tanúsága szerint – belső oka is, szembekerülése Rádayval. Feltűnő, hogy bár Ráday március 30-án visszaérkezett Pestre, de igazgatósági ülésen legközelebb csak május 31-én jelent meg, ahol beiktatta hivatalába Erdélyi János aligazgatót, anélkül azonban, hogy a személycserét jegyzőkönyvileg rögzítette és Bajza működését megköszönte volna. Direktbben utal az ellentétre Bajza 1849. május 29-én írt levele Kossuthnak, amelyben a kormányzóelnök kérdésére válaszolva, első helyen a Nemzeti Múzeum igazgatói állását, második helyen pedig Ráday helyét kérte magának a Nemzeti Színház élén, minthogy az sem türelemmel, sem képzettséggel nem győzi és ezért a színház nem fejlődik. Az egy évvel későbbi levél tapasztalatait Bajza alkalmasint aligazgatóként, 1847–48-ban szerezte.¹⁸

Összegezve az elmondottakat: a politikai események szűkségszerű, közönséget elvonó hatását a színház – üzemmenetnek sajátosságai és részben a liberális színházvezetés elégtelensége miatt – a forradalom első hónapjaiban nem tudta ellensúlyozni.

A népképviselői országgyűlés megnyitásától Budapest ideiglenes megszállásáig (1848. július 5–1849. január 5.)

Az országgyűlés megnyitásától várta a közvélemény a színház látogatottságának és anyagi helyzetének gyors javulását. Budapest képe valóban megváltozott július elején.¹⁹ A felső- és a képviselőház együttesen több mint félszáz tagja azonban – még ha mindnyájan rendszeres színházjárók lettek volna

¹⁵ Kossuth Lajos összes munkái (a továbbiakban: KLÖM) XII. s.a.r. SINKOVICS István, Bp. 1957. 322–3. 499.

¹⁶ Bajza levele Egressy Gábor rendezőnek, 1848. máj. 30. Idézi: WALDAPFEL E., i. m. I. 262. A klasszikusok színrevitelének tendenciáját – a pénzszedői napló híján – tévesen ítélte sikeresnek OSVÁTH, i. m. 467.

¹⁷ PUKÁNSZKYNÉ, i. m. II. 201–2. Vahot Pesti Divatlapja május 20-án az adminisztratív túlerhelést, illetve a színház pénzühiányát jelölte meg a lemondás kettős okául.

¹⁸ BARTA István jegyzete: KLÖM XV. Bp. 1955. 497.

¹⁹ Kitűnő képet festett erről JÓSIKA Miklós: Pesti Hírlap 1848. júl. 11. és 29.

is – csak időlegesen enyhítették a gondokat. A II. negyedév bérletezése (támlás karszékre, földszinti zártzsekre és földszinti helyre) július 1-ével kezdődött, de csekély eredménnyel, mert páratlan módon augusztus 8-án megismételték a színlapon a június 30-i hirdetményt. Az országgyűlés megnyitásának enyhítő tendenciája ugyanis egybeesett egy másik közönségtörténeti törvényszerűséggel. A július és az augusztus mindig a leggyengébb színházi hónapnak számított, a birtokukra vonult gazdálkodó nemesek, a törvénykezési és az oktatási szünet miatt. Az országgyűlésnek köszönhető, hogy – a korábbi évektől eltérően – júliusban némileg emelkedett a látogatottság, főleg a földszinten és a földszinti zártzseken. A szeptemberi válságig az országgyűlés általában nem tartott esti, sőt gyakran délutáni ülést sem, a követek így választhattak a Városerdő, a Széchenyi téri fagyfalda, a színház- vagy kávéház-látogatás között.

A közönség körében megtaláljuk – követként vagy magas hivatali funkcióban – a színház több régi bérletesét. Batthyány miniszterelnökről például Jókai az Életképekben augusztus 13-án ezt jelenti: „Etenként színházba jár, még pedig gyalog, ott a Martiust olvassa . . .”, a Marcius Tizenötödike július 18-i számában Csernátoni Lajos Palóczy Lászlóról, a képviselőház korelnökéről és Csiki Sándorról, Eger város papkövetéről jegyzett fel anekdotát a *Mártha* c. opera bemutatóján stb. Az országgyűlés toborozta új közönség egyértelműen szórakozni akart; operát, legfeljebb vígjátékot látni. A pénzszedői napló mindezt adatokkal bizonyítja. Megnőtt az operaelőadások száma, a júniusi nyolccal júliusban 12, augusztusban 13 állítható szembe. Július 8-án a *Hunyadi László* bérletiszünetes előadásán 1301 fizető néző (a kiadott helyek 67,2%-án), július 11-én Flotow *Márhájának* bemutatóján 1343 fizető néző (69,2%) volt jelen. Az olcsóbb helyosztályokon, ahol nem érvényesült az új közönségréteg jelenléte, mindkét este félházaszázalékosan rögzíthettek. Nem keltettek viszont az országgyűlési közönség körében különösebb érdeklődést a népszínművek és teljes kudarcot vallottak a klasszikusok, mint a július 14-i *Bánk bán*, a 18-i *Coriolanus*, a 24-i *Hamlet*, az augusztus 9-i *Tartuffe*, a 17-i *Fösvény*. Csekély érdeklődés és kritikai elutasítás fogadta Erdélyi prózai bemutatóinak zömét is: Prechtler *Adrienne*-jét (július 26.), Heibel *Mária Magdolnáját* (augusztus 15.) és Scribe *Forradalom előtt, alatt, után* c. vígjátékát (augusztus 21.). Augusztus végére már olyan operákat is elő kellett venni, mint az 1839-ben bemutatott *Gemma di Vergy* (Donizettitől) vagy Erkel első dalműve, a *Báthory Mária*, amely 1840 óta volt műsoron. Az új, eredeti művekről még mindig csak híradások születtek: Dobsa készülő vígjátékát a Marcius Tizenötödike augusztus 24-én hírlelte; Szigligeti majdani sikerdarabjáról, a *II. Rákóczi Ferenc fogságáról* a Budapesti Divatlap szeptember 6-án jelentette, hogy a drámaíró választmány elé került.

Szeptember elejére a külső és belső tényezők konstellációja ismét kedvezőtlenül alakult: a politikai válság, majd Jellačić fegyveres támadása mellett megszűnt az új közönségréteg érdeklődése. Kimerült ugyanakkor a színház műsorkészlete is, amelynek pótlására a horvát támadás után már csak hazai források szolgálhattak. Szeptember első hetétől a képviselőház rendszeresen tartott esti, sőt éjszakai üléseket, a Redout előtt és a hajóállomáson ilyenkor nagy tömeg várakozott. Szeptember 11-én számolt be az országgyűlés küldöttsége sikertelen bécsi úttjáról a képviselőházban, mialatt a színházban Szerdahelyi József jutalomjátékára adták Doppler közkedvelt operáját, a *Benyovszkyt*. Ennek következtében mindössze 410 néző váltott jegyet (21%). Ugyanígy járt Császár György *A kunok* c. eredeti operájának bemutatója, Füredi javára, szeptember 16-án: 656 fizető néző (34%).

Szeptember közepétől a helyzet tovább romlott. A dunántúli táborba vonuló csapatok csak áthaladtak Budapesten, itt nem időztek, így még napi közönséget sem jelentettek. Szeptember 21-én megkezdődtek a sáncmunkák a főváros erősítésére. Szeptember 28-án, a Lamberg feletti népitélet napján negatív nézőcsúcs született: az aznapi bérletes előadásra mindössze 81-en váltottak jegyet és a napi költségek levonása után a tiszta bevétel 5 pengőforint 31 krajcár volt. A mélypont október elején következett be Pest városának 2-án tett szükségintézkedéseivel. „A város tökéletesen csendes. A boltok az első szükség tárgyak rakhelyeit kivéve mind zárva. Minden ipar és üzlet fel van függesztve.” – írta a Marcius Tizenötödike október 3-án. Ebben a helyzetben az igazgatóság előtt egyetlen feladat állhatott, biztosítani a folyamatos játszást. Ez sem ígérkezett egyszerű feladatnak, hiszen fennállott a lehetőség, hogy a színház csaknem teljes férfiszemélyzetét is tömörítő 5. nemzetőr zászlóalj elhagyja a várost és a táborba indul.²⁰ Meghirdették az évad második felére szóló bérleteket is.

²⁰ Vö. Erdélyi János levelezése (a továbbiakban: ErdLev.), Bp. 1960. I. 328–9.

Október közepétől a helyzet ismét megváltozott, ezúttal kedvezően. Igaz, 9-én még a táborba indult a fiatalabb képviselők több mint 100 fős vadászcsapata,²¹ de új közönség is jelentkezett, a fővároson most már lassabb ütemben átvonuló honvédség katonáiban és tisztjeiben. Erdélyi János október 18-i, a drámai rendezőséghez intézett körlevele, amelyet 21-én a társulathoz intézett körlevél követett, jól érzékelteti a helyes felismerést: „Enyhülven kissé a fővárosnak ama szorongatott állapota, mely a múlt egész hónapban, s a jelennek folytán is, oly leverőleg hatott az intézeti pénztárra; s miután az intézeti összes személyzet is, legalább rövid időre, együtt van: intetünk felhasználni az enyhület napjait, mielőtt új szomorú véletlenség, mit ne adjon isten, következnie be. Fő célunk mindenekelőtt a közönség lefoglalása.”²²

A napi jegyváltásban jelentkező katonaközönség részben a kedvezményes árú jegyeket vette igénybe. Ezek száma megnőtt, a korábbi 60-at október közepén 100-ra emelték. Volt rá eset, hogy ez is kevésnek bizonyult, mint az október 29-i, vasárnapi *Csikós*-előadáson vagy november 7-én, Szigligeti új Rákóczi-dramájának harmadik előadásán. Novemberben a kedvezményt kiterjesztették a bérlet-szünetes előadásokra is. A katonajegyekkel visszaélések is történtek, az október 25–27-i színlapokon közölték, hogy valamennyi eddigi szabadjegy érvényessége megszűnt és hogy katonai jegyet csak egyenruhát viselő személy használhat. Reprezentatív katonavendége volt a színháznak Lenkey János személyében, akinek tiszteletére a Radical Kör diszvacsorát adott november 6-án. Ekkortájt nézhetett színházi előadást is a földszinti zártszéken.²³

A honvédközönség zöme általában is új közönségnek számított, jó néhányuk életében először látott előadást. Olykor szabályozni kellett nézőtéri magatartásukat (október 16–18.: a színlapon felhívás a nézőtéri dohánzás ellen), de a politikai célzásokra élénken válaszoltak, azonosulásuk a színpadon látottakkal teljesebb volt. Október 14-én, Szigeti József *Egy táblabíró a márciusi napokban* c. vígjátékának premierjén „a szépszámú, s nagyobbára vidékiekből állt közönség széles jó kedvében volt”, másnap a *Nép és aristocratia* c. francia vígjáték bemutatóján „a politikai célzatu mondatokat ingerült közönségünk igen megtapsolá”, november 24-én a lengyel légió tagjai könnyeztek és lelkesedtek a *Benyovszky* előadásán, december 3-án a *Csikós* huszár nézői dicsérték a címszerepet játszó Füredi Mihályt: „Ebből a fiúból válnék ám derék huszár!” Mindent felülmúlt azonban a november 4-én bemutatott Szigligeti-dráma, a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* hatása. A fiatal Rákóczi mondatát („Én? a jó császár ellen fegyvert fogjak?”) viharos derültség fogadta, Zrínyi Ilona buzdító szavait „felzajgó lelkesedés” kísérte és a darabot záró, forradalmi tömegdallá lett Rákóczi-indulóra „... a tömeg fölördít, mintha mindegyik szívének legérzékenyebb húrján volna találva, egy kitartó névtelen kiáltás emeli a levegőt, minden arc ragyog, minden szem sír, minden kéz tapsol vagy oldalához kap és fegyverét keresi.”²⁴

A Nemzeti Színház azért élhette át 1848 november–decemberében történetének egyik legfényesebb korszakát, azért válhatott népszínházzá, mert a belső tényezőket is a kedvezőre fordult külsők színvonalára tudta emelni. Az új, már a forradalom után született eredeti darabok sikere előadásról előadásra emelkedett. Szigeti említett vígjátéka október 14-én Szentpétery javára bérlet-szünetben még csak 705 fizető nézőt vonzott (a kiadott helyek 36%-át). A második és harmadik bérletes előadáson – mindkettő vasárnap volt – a kiegészítő napi jegyvétel is felülhaladta a bérlet-szünetes bemutatót: 933, illetve 956 eladott helyel. A következő vásári vasárnapon, november 12-én pedig már 1290 jegyet adtak el a vígjáték bérlet-szünetes előadására (66%). A *II. Rákóczi Ferenc fogsága* november 4-i bérlet-szünetes bemutatójára 1197-en váltottak jegyet (65%), másnapi vasárnapi bérletes előadásán a kiegészítő napi eladás megint több volt ennél: 1286 fő. A nézőcsúcsot a prózai darabok közül – paradox módon – a csak egyszer, december 18-án játszott Dobsa-vígjáték, a *Marczius Tizenötödike* érte el, 1430 fizető nézőjével (73%).

²¹ Topler Károly levele, Pest 1848. okt. 8., In: DEÁK Imre, 1848. *A szabadságharc története* *levelekben*, Bp. é. n. 237.

²² ErdLev. I. 329–30.

²³ EGRESSY Ákos, *Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből*, Bp. 1893. 5.

²⁴ Az említés sorrendjében: Nemzetőr okt. 19., Budapesti Divatlap nov. 5., Nemzetőr nov. 30. dec. 7., Életképek nov. 12. (utóbbi Jókai tollából)

Az új katonaközönség és a fővárosiak egyaránt látogatták az operák előadásait. A december 9-én, a kórus javára adott bérletszűnetes *Hunyadi László* 1719 fizető nézőt vonzott (88%-os látogatottság), s erről az előadásról a korabeli cikkíró feljegyezte, hogy egyes helyosztályokon nem tudták kielégíteni az igényeket (Der Ungar, december 12.). Flotow *Márhája* november 18-án, Udvarhelyi javára 1536 fizető néző előtt ment (78,7%). Nem sokkal maradt el ettől a *Hunyadi László* másik, Erkel Ferenc javára zajlott előadása sem október 28-án: 1406 fizető néző (72,4%). Ezek a látogatottsági számok elérték az 1847–48-as évad legmagasabb adatait, 1848 decemberének 8500 pengőforintos bevétele pedig ugyancsak elérte a forradalom előtti hónapok színvonalát. Jól egészítette ki a szórakoztató műsort a Veszter-táncársulat újbóli fellépése, részben tavasszal már játszott táncjátékaikkal, részben a *Csata Fehértemplomnál* c., szinte naprakész produkciójukkal.

Ebben a sikeres időszakban Erdélyi megengedhette magának, hogy folyamatosan tartson klasszikus előadásokat, amelyeknek látogatottsága egyébként – a honvédközönség jóvoltából – szintén emelkedett: Schillertől a *Fiesco* (október 17.) és az *Ármány és szerelem* (október 23.), valamint a *Romeo és Júlia* (november 10.), a *Tartuffe* (december 28.) és a *Bánk bán* (december 29.) volt műsoron. Közülük egy, a november 25-én bemutatott *Tell Vilmos* igazi közönségikert aratott, ennek okáról joggal írhatta Vahot: „... nagyobb háttal van most közönségünkre, mint Schillernek akármely, ennél sokkal jobb drámája is; – mert egy húrton pendül a kor mostani viszonyaival.” (Nemzetőr, november 30.)

Hogy nem túlzás népszínházról beszélni, jól mutatja a páholyok látogatottsága. Noha október 1-től a kiadható páholyok száma nem emelkedik lényegesen, a nagysikerű prózai bemutatókon kisszámú páholyközönség jelent meg: az *Egy táblaltró* bemutatóján 40 páholyból 7, a *Nép és arisztocrácián* szintén 40-ből 6, a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* premierjén ugyanennyiből 10 talált aznapi gazdára. A jelenség nem véletlen: a Lamberg meggyilkolását, a bécsi forradalmat és az áruló Zichy gróf felakasztását követően az arisztokrata közönség gyászruhát viselt. A színház műsorának és közönségének radikalizálódása belső konfliktusokat is keletkezett. Az igazgatásban Ráday olykor főigazgatói jogkörének teljes latba vetésével igyekezett fékezni vagy megakadályozni a számára túl radikális drámák színre kerülését, noha ezeket a drámabíráló választmány elfogadta és előadásra javasolta. Dobsa említett vígjátékát csak késleltetni tudta,²⁵ Vahot *Camarilla* c. allegóriájának bemutatóját azonban meg is gátolta, amiben a teljes sajtó a polgári szabadságjogok megsértését látta, miután a szerző a hagyományos dramaturgiától gyökeresen különböző, igen sok szereplőt igénylő darabjának bemutatójához felajánlotta az első előadás szerzői jogdíját.²⁶ A másik ügy a nádori kettős páholy sorsa lett. A kérdést az Életképekben Jókai vetette fel október 22-én, képviselőházi páholyának ajánlva, december 6-án a Jövő már egyenesen Erdélyihez fordult: „...miért tátong a nemzeti színházban oly botrányosan az a cifra ketrecz?” December 11-én ugyanebben a lapban arról olvashatunk, hogy a 9-i *Hunyadi László*-előadáson, amikor – mint említettük – többen helyhiány miatt kívülrékedtek, az üres páholy láttán „a zsúfolt ház szitkokra tört ki.” A lap 14-én gúnyosan reagált arra a Rádaytól származó hírre, hogy a nádor az egész évadra, tehát 1849 áprilisáig kibérelte a páholyt.

A Nemzeti Színház a megszállás alatt (1849. január 5.–április 24.)

Nincs adatunk arra, hogy a főváros ideiglenes kiürítését elrendelő Országos Honvédelmi Bizottmány intézkedett volna a Nemzeti Színház teendőiről. (Az igazgatóság egyre formálisabb üléseinek jegyzőkönyvei december 12-én véget értek.) A helybenmaradás minden ódiumát – az Ikladra visszavonult és beteg Ráday helyett – Erdélyi János aligazgató kényszerült viselni, aki megpróbálta megőrizni az épületet, a benne felhalmozott szellemi és anyagi értékeket a várható német színészeti igénybevételről, s ezért minden eszközzel a folyamatos játéktrend fenntartására törekedett. Meghirdette negyedéves bérletét a január–március időszakra és a Márczius Tizenötödike január 2-án közölte az igazgatóság állás-

²⁵ Erd Lev. I. 333. és 495. (regesza)

²⁶ Kossuth Hírlapja dec. 13., Munkások Újsága dec. 15., Budapesti Divatlap dec. 17., Der Ungar dec. 19. Vahot a darabot megsemmisítette, két mutatóványát ismerjük: Budapesti Divatlap dec. 17. és Nemzetőr dec. 21. Vonatkozóan téved OSVÁTH (i. m. 471.), amikor a drámabíráló választmány elutasítását mondja az elmaradt bemutató okának.

pontját: „Több, rögtön elháríthatatlan akadály miatt, a nemzeti színház néhány napig zárva marad, *mielőbb lehető megnyitására*, annak idejében előleges jelentés fogja a tisztelt közönséget értesíteni.” (Kiemelés tőlünk – K. F.) Január 1-én, 2-án, 4-én és 5-én, majd a megszállás után 8-án és 10-én nem volt előadás. A társulat kettészakadt, 29-en távoztak a fővárosból, közöttük Jókainé, Latkóczy-Lendvayné, Kovácsné, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla, Lendvay, Szigligeti, Telepy stb. – őket január 26-án követte Schodelné. Megszökött Pestről – máig tisztázatlan körülmények között – a bérleti pénzeket is tartalmazó pénztárral és az irattár egy részével Kolosy Gergely pénztáros. A Debrecenbe indulók magukkal vitték a jelmez- és a könyvtár értékeiből hányadát. Január 9-én a térparancsnokság lefoglalta a színház fegyvertárát, majd 27-én újabb kutatást tartott, további fegyvereket keresve. A színház fennállása óta a legnehezebb működési feltételek közé került.²⁷

Erdélyi János január 11-én utasította Komlóssy Ferenc házgazdát, hogy kísérje meg a könyv- és ruhatár visszaszerzését, valamint főként a színésznők visszatérítését. Komlóssy útjának eredményét pontosan nem tudjuk; saját lánya, Ida és Szigeti azonban visszatértek Pestre. A fegyvereket fából készült imitációk helyettesítették.²⁸ A fizetésképtelenné vált színház számára Ráday ugyan küldött három részletben 4200 pengőforintról szóló utalványt, de Erdélyi már március 7-én Szögyény-Marich Lászlóhoz, az ideiglenes polgári közigazgatás elnökéhez fordult segítségért. Március 18-án 2000 pengőforint kiutalása meg is történt, anyagi biztosítékául az április 1-ével kötendő új szerződéseknek.²⁹

Erdélyi kérvénye tartalmazta a legfőbb érvet is: „... az intézet múltjának minden alapja összedőlt, mert közönsége megfogyott...” A színház nézőteréről való távolmaradás a passzív ellenhálás egyik fajtája lett, és aligha túlzott a Pesti Hírlap 1849. június 8-i cikke, a *Pest, ostromállapotjában* c. visszatekintőlegesen sorozat egyik darabjában, amikor gyakorlatként rögzítette: „Igen sok család hűn megtartotta fogadását, nem ment mulatságba, még színházba sem Kossuth visszajöve teleig.” Az előadásokat a rendőrség rendszeresen figyelte és látogatta (március 15 alkalmából például külön rendőri ellenőrzésre került sor), szót emelve egyúttal a rendszeres rendőri szabadjegyek, két földszinti zártszék biztosítása érdekében.³⁰ A közönség nagy részét a megszálló csapatok tisztjei alkották, ami önmagában is elég volt a polgári, sőt a bérletes közönség távoltartására. A megszállás utáni első előadáson (január 6. *Ernani*)³¹ „a 2.ik emeletben 10 páholy telve cs.katonasággal”; január 16-án, a *Mártha* előadásán „tiszték (ezek között 6 Generalis) 15 páholyban. Egyikben b. Jellachich is, de egészen hátravonulva, hogy ne láttassék...” – jegyezte fel naplójában Mátray Gábor. Március 12-én Schlick tábornok jelent meg egy prózai előadáson a Figyelmező tudósítása szerint, április 14-én – ismét Mátraytól tudjuk – Bellini *Puritánok* c. nagyoperájának előadásán „a magyar színházban mintegy 90 katona volt.” Szórakoztatásukra a műsoron (akár 1848 nyarán az akkor jelentkezett új magyar közönségnél) ismét megnőtt az operák aránya, a prózai előadásokat pedig tánc és dal egészítette ki. Az opera biztosította a fennmaradás anyagi alapját; adottságai is jobbak voltak, hiszen Schodelnét kivéve az operarészleg együtt maradt. A túlzott igénybevétel miatt a primadonna, Hollósy Kornélia már január végén túlterhelésről panasz-

²⁷ A január eleji állapotokra l. ErdLev. 339–40. MÁTRAY Gábor naplója: *Töredék-jegyzmények Magyarországi történetéből*, OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 626., közölte VÁRNAI Péter, *Adalékok a Nemzeti Színház történetéhez*, Színház-történeti Értesítő 1954, 93–97. Ebből vonatkozóan a január 8-i és 10-i bejegyzés. Továbbá: Pesti Hírlap 1849. jan. 7., 9., 13. és jún. 8., Figyelmező jan. 30. Az igazgatóság a megszállás alatt is tartott üléseket (vö. ErdLev. I. 343., 345.), feljegyzéseket ezekről nem ismerünk. A fegyverlefoglalás jan. 27-i, második kísérlete novellásítva Jókainál: *Esti Lapok* (Pest) 1849. jún. 5. (JKK CB III. 293–5.)

²⁸ Erdélyi levele: PUKÁNSZKYNÉ, i. m. II. 204. és ErdLev. I. 339. Komlóssy Ida visszatérésére: Pesti Hírlap jan. 19. A fegyverek pótlására: Pesti Hírlap jún. 8. és ErdLev. I. 340.

²⁹ ErdLev. I. 496., 498. (regeszta) 341.; PUKÁNSZKYNÉ, i. m. II. 205. és ErdLev. I. 347–8.

³⁰ Tarone alkapitány levele Erdélyihez: ErdLev. I. 346–7. A levél jegyzetében (476.) T. ERDÉLYI Ilona joggal említi ellenpéldának a magyar rendőrséggel szembeni, kedvező szabadjegy-gyakorlatot. (Az Erdélyi-korszakra vele folytatott konzultációért ezúton mondunk köszönetet.) A rendőri ellenőrzésre: ErdLev. I. 498. (regeszta)

³¹ Mátray naplója az *Alvajárást* említi műsoron. Színlap nem maradt fenn, ezért a pénzszedői napló *Ernani*-adatát fogadjuk el hitelesnek.

kodott, Füredi pedig március végén küszködött hosszabb rekedtséggel. A megszálló katonaközönség jelenléte ismét kedvezőtlenre fordította a színházlátogatási szokásokat. Ugrásszerűen megnőtt a szabadjegyek száma, divott a nézőtéri dohányzás: „... január 6-án kezdte azt meg egy brutális horvát tiszt, kit midőn ez illetlenségre figyelmeztetett a rendőr, egész pofával böföge: das ist ja ká Burg-theater.” (Március Tizenötödike, június 2.) A katonaközönség jelenléte egyes előadásokat, főleg Hollósy Kornélia fellépéseit viszonylag látogatottá és anyagilag is sikeressé tehetett, de ezek is messze elmaradtak az 1848. decemberi előadásoktól. Egyetlen esetben, a február 10-i *Mártha*-előadáson haladta meg a fizető nézők száma a kiadott jegyek 50%-át, március 31-én azonban, a *Puritánok* bemutatóján (Hollósy Kornélia javára, bérletszünetben) 1260 fizető nézőt regisztráltak. Nem meglepő tehát, ha – szembeállítva az 1848. decemberi és az 1849. januári bevételt – „azaz mint egyike a legjobb, emez a legrosszabb hónapoknak” szerepelhet 8500, illetve 2300 pengőforintjával.³² A katonaközönség feltűnően csökkenni kezdett február végétől, a tavaszi hadjárat megindulásától. A tendencia ellensúlyozására a színház növelte a kedvezményes, 5 krajcáros katonajegyek számát: március közepén 200, március 18-tól pedig 300 darabot adtak ki. (Tehették: a földszint gyenge látogatottsága miatt nem kellett attól tartani, hogy a közönség nem fér el az állóhelyeken.)

A polgári közönséget – az eszmei okokon kívül – az ostromállapot, majd a katonaság tömeges megjelenése tartotta vissza a színháztól. Január 6-án, a megszállás utáni első előadáson, amelyen jelen lenni politikai hitvallásnak is számított, „a zárt székelyekben csupán 2 asszonyoság, a földszinti páholyokban csak 4 (ezek között Simoncscs kir. tanácsosné, Ágoston ügyvédné, Hollósy k.a. nénye)” volt látható; január 9-én, a *Lammermoori Lucia* előadásán „több asszonyoság, s több közönség is volt.” Március végétől, a magyar csapatok közeledtére a polgári publikum még inkább megfogyott. A *IV. Henrik* március 26-i előadásáról a Figyelmező két nap múlva ezt írta: „... ki kétkednék benne keressen fel bennünket 20-unkat...” Az újság nem túlzott, a bérletes előadás földszintjére aznap 19-en váltottak jegyet. Ugyanez a lap április 12-i számában őszintén bevallotta a 10-i, igen csekély látogatottságú *Ermani*-előadásról: „Hogy olly kevés néző volt, nem csudáljuk – hiában, a világ a rebelliseket várta.” Április 11-én, az *Angelo* előadásán „két páholyban voltak, földszint 21 s a karzaton 9 ember vala.” (A pénzszedői napló szerint az aznapi jegyvásárlás 26 darab volt, a bérlet kiegészítésére.) 13-án, a *Velencei kalmár*-produkción „mind összevéve nem vala néző 50 a színházban jelen” (napi jegyvétel 59 darab) – végül április 16-án már a Figyelmező tudósítója sem ment el a színházba, hanem ő is beállt a csatazajt figyelők közé...

A színház bevétele egyre csökkent. Sőt: amire emberemlékezet óta alig volt példa, néhány előadás bevétele a napi kiadásokat sem fedezte. Januárban 4, februárban 5, márciusban 11, áprilisban pedig (a Pest felszabadításáig tartott 15 előadásból) 6 hozott 10 pengőforint alatti napi jövedelmet. A légszszvilágítás napi 19 pengőforintos költségét csak utólag tudták kifizetni, 7 alkalommal (április 11–13, 16, 18, 20, 21.), a január 29-i és a március 9-i előadás pedig veszteséges volt; a hiány 2 pengőforint 56 krajcár, illetve 2 pengőforint 53 krajcár.

Inkább a polgári közönség váltott jegyet a prózai és a népszínmű-előadásokra, még ha a műsor színvonala vissza is esett csaknem egy évtizedet. A nem bérletezhető karzat nagyobb nézőszámait (az 50%-os látogatottságot jelentő 350 fő fölött) kizárólag ilyen előadásokon találjuk: január 14. *Szökött katona* – 469, február 4. *Jegygyűrű* – 365, február 11. *Csikós* – 417, február 18. *Lumpáci Vagabundus* – 522, április 9. *Csikós* – 370. A felsorolt előadások vasárnapiak, az utolsó húsvéthétfői. Megállapítható továbbá, hogy a többi vasárnapi előadás is viszonylag magas nézőszámot hozott a karzaton, rendszerint 300 és 350 fő között, és hogy áprilisban a vasárnapi közönség érdeklődése szintén alábbhagyott.

A Nemzeti Színház nézőtere, elsősorban karzata azonban aktív tüntetések színhelye is volt. Visszavisszatért a tíz évvel korábbi állapot, az 1837 és 1840 között nézőtéri tüntetések hangulata, amit a színészek szöveghangsúlyozása vagy alkalmi rögtönzése erősíthetett. Több ilyen esetről tudunk. A *Benyovszky* c. opera mazurkáját kétszer ismételtette meg a közönség. (Január 20-án vagy március 3-án történhetett.) A *Csikós* 1848. március 15-én is kikövetelt slágerében Füredi az *Elszegődtem Tarnócára*... egyik sorát emelte ki: „Elszegődöm a nyáron, *Debreceni határon*...” Egy meg nem nevezett

³² A szembeállítás Erdélyi lapjából, a Respublicából való, jún. 28. A cikk ugyan szignálatlan, de olyan belső adatokat közöl, amelyek csak tőle származhatnak.

darabban a „Le a zsarnokkal!” kitélt fogadta viharos tetszés. A hatósági válasz sem késett sokáig: A *kunok* c. operát és a *Csikóst* időlegesen betiltották és csak Szögyény-Marich közbenjárására engedélyezték további játszásukat.³³ Mátray naplója további 4 esetről tudósít. Január 18-án a zenekar verbunkosát kísérte a közönség „Éljen a magyar!” kiáltásokkal; február 16-án valaki a karzaton Kossuthot éltette. Február 19-én a *Mátyás diák*-ban a „Sokáig éljen a magyar haza!” szövegfordulatot a közönség lelkesen viszonzta, míg a darab szövegében szintén szereplő „Éljen a magyar király!” kitélt néma csend fogadta. Március 23-án röpcédulázás folyt a nézőtéren, amely a főváros közeli felszabadítását ígerte a pestieknek. A nézőtér hangulatáról a Figyelmező is szolgált két beszédes adalékkal: január végén honvédtisztet véltek látni az egyik páholyban (említve a január 28-i számban), március 12-én pedig „Komlóssy Ida egy színésznő szerepében olly bájasan ejtette ki az intonált szókat: 'szabadság és függetlenség!' senki sem kiáltotta el magát, mint régen, pedig egy kissé várnai látszott reá.” (a március 14-i számban)

A színház a megszállás alatt kezdte meg az új évad szervezését. Ráday március 15-én levélben kérte Erdélyit a páholybérletek szokottnál alaposabb meghirdetésére. A színlapokon egész márciusban folyamatosan hirdették a bérletezést, az 1848. évvel azonos feltételek mellett. A Szögyénytől kapott segélypénzből megkötötték a szerződéseket, a Debrecenben lévők kivételével, akik egyébként ott a kormánytól fizetést kaptak.³⁴ Mindez azonban – a hadihelyzet kedvezőre fordulásával – ideiglenes intézkedésnek bizonyult.

Pest felszabadításától a főváros végleges kiűrtéséig (1849. április 24.–július 8.)

Április 24-én Pest felszabadult, a császári csapatok a budai Várba vonultak vissza és védelemre készülődtek. Este a színházban a *Capriosa* c. vígjáték helyett a *Szabad hangok* c. egyveleget adták, bérletben. A kétrészes műsor egyszerre idézte az 1848. március 15-i színházi estét (Rákóczi-induló, Himnusz, *Hunyadi László*-kórus, Nemzeti dal), a passzív ellenállás „behallásos” sikereit („Elszegődtem Tarnócára . . .” Füredivel, a *Benyovszky* mazurkája) és a helyzethez illő verset: Petőfi *Európa csendes . . .* c. költeményét Fánccsy Lajos szavalta. A bérletkiegészítő jegyvásárlás nem volt ugyan számottevő (459 db), „de az örömtias közönség lelkesedése annál határtalanabb”. (Pesti Hírlap április 26.) Gerenday József számvivő méltán írta be a pénzszedői naplóba: „Dicső nap!” Az előadás a napi költségek levonása után, 182 pengőforint 36 krajcárt hozott. (Ekkora jövedelme a színháznak utoljára április 14-én, a *Puritánok* c. Bellini-opera bérletiszünetes előadásán volt.)

Mint a pénzszedői napló rögzíti: „Május 4-től 23-dikig Pest bombáztatása miatt előadás nem lehetett.” Az ezt megelőző 10 estén ismét benépesült a nézőtér. Napi 200 katonai jegyet adtak ki, és a honvédközönség jelenlétere utal nemcsak a földszinti nézőszám megnövekedése, hanem a nevezetes katonavendégek egész sora, akik közül először Aulich tábornokot köszönhetette a közönség április 26-án. A sort – már Buda felszabadítása után – az inkognitóban megjelent Görgey, majd Leiningen-Westerburg Károly folytatta.³⁵

A Buda ostroma alatti kényszerszünetben a színház megpróbálta rendezni belső állapotát. Megtörtént a károk felmérése (csak a fegyvertár elrablása 2500 pengőforint veszteséget jelentett), amihez most még a bombasérült világosítóberendezés járult. Ráday már áprilisban kérte a debreceni kormánytól az állami segélypénz 1849. évi folyósítását. Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter utasítására Duschek Ferenc pénzügyminiszter május 13-án még Debrecenből 12 000 pengőforintot utalványozott Rádaynak. A visszatért színészek szerződésüket és hátralékos bérüket sürgették, amire május végén még hiába várakoztak. A színházon belül új ellentét született, a helyben maradtak és a Debrecenből visszatértek rivalizálása.

³³ PUKÁNSZKYNÉ, i. m. II. 206–7. és ErdLev. I. 348.

³⁴ ErdLev. I. 498. (regeszta); JKK CB III. 427.; PUKÁNSZKYNÉ, i. m. II. 207–208.

³⁵ Aulich ünneplésére: Pesti Hírlap ápr. 28.; Görgey inkognitóban történt színházlátogatásáról Jókai: Pesti Hírlap jún. 3. (szignálatlan, vö. JKK CB III. 548. és 1222.) Leiningen a színházban: *Az aradi vértanúk*, szerk. KATONA Tamás, Bp. 1979. 148.

A Buda visszafoglalása után, május 23-án megindult és folyamatosan tartó játékkrend kezdetben az 1848. decemberi állapotokat idézte. A színház a *II. Rákóczi Ferenc fogságával* kezdett, Jókainéval és Lendvayval a főszerepekben. A bérletkiegészítő jegyvásárlás erre az estére 1184 nézőt jelentett; másnap a „Buda bevételkor sebesültek javára” tartott bérletszünetes előadáson ismét megtelt a nézőtér, 1448 fizető néző látta a *Benyovszky-operát*. Újra színpadra kerültek a forradalmi sikerdarabok, az említettekén kívül a *Bánk bán* (május 30-án), az *Egy táblabíró* (június 4-én és 29-én), a *Tell Vilmos* (június 8-án) és a *Hunyadi László*. (Utóbbi június 9-én bérletszünetben, 1465 fizető nézővel, Kossuth Lajos kormányzóelnök jelenlétével.) 1848-ról elmaradt, eredeti bemutatóra is sor került, Obernyik Károly *Egy magyar kivándorlott a bécsi forradalomban* c. vígjátékára június 15-én. Újra lett közönségvonzó hatása a vásárnak, június 3-án a vásári vasárnapon Szigligeti Rákóczi-dramája volt műsoron.

A színház július 1-től rendkívüli, 9 havi bérletet hirdetett, amelynek során az 1850. március 31-ig terjedő időszakra földszinti és I. emeleti páholyt 480 pengőforint, II. emeletit pedig 320 pengőforintért lehetett bérelni, a bérletszünetes előadások megváltása ezenfelül 150, illetve 120 pengőforint volt. Közzetett adatainkból a legbiztosabb bevételt jelentő páholyközönség fokozatos és erős csökkenésére következtethetünk. Az előző évad második felében (1848. október–1849. március) 3 elsőrangú (tehát földszinti és I. emeleti) és 8 másodrangú páholyt adtak ki napi eladásra. Az új évad kezdetétől, április 1-től ez a szám 13 és 8-ra emelkedett, a főváros felszabadulása után pedig tovább nőtt, az elsőrangú páholyoknál 23–26-ra. Különböző okokból és időpontban, de egy év alatt eltűnt a páholyból a régi arisztokrata bérletők közül Majláth György országbíró, Ürményi Ferenc koronaőr, Petrichovich Horváth Lázár, az első minisztérium tagjai közül Batthyány Lajos, Széchenyi István, Eötvös József, a Párizsban tevékenykedő Teleki László stb.

A másik, kedvezőtlen tendencia a műsor kimerülése lett volna. Június végén már olyan régi darabokat kellett elővenni, mint Csató Pál 1837-ben bemutatott *Fiatal házasság* c. vígjátékát június 26-án vagy Charlotte Birch-Pfeiffer *Szapáry Péterét*, amelyet a liberális színházkritika már az 1830-as években száműzött volna a magyar színpadokról és amelyet most nyilván Buda felszabadítását ábrázoló zárójelenete miatt adtak vasárnapi darabként július 1-én.

A külső, a közönséget elvonó tényezők közül említendő Kossuth és a kormány megérkezése június 5-én, a másnapi országos böjt, a keresztshadjáratot hirdető népgyűlés június 29-én. A július 2-án összeülő országgyűlés sem fejthetett már ki az előző évihez hasonló pozitív hatást.

1849 nyarán visszatértek az 1848 őszen megoldatlanul maradt problémák. Politikai horderejű kérdéssé nőtte ki magát a nádori kettős páholy ügye. Mint Kossuth egyik június eleji, Szemeréhez írott leveléből kitűnik, Ráday már „Buda bevétel előtt több hetekkel”, tehát valószínűleg az új évad elején érdeklődött Kossuthnál a nádori páholy ügyében. Kossuth két alternatívát vázolt fel: a „kormányzat főnöke” kibérelt és reprezentatív célokra is használja, vagy „fremden logét kell belőle csinálni, hol szákszámra fizet, aki bemeget.” Mindkét esetben megfosztandó bíbor-arany díszítéseitől. Kossuth, aki a forradalom alatt nem járt színházba, most pedig családi és államfői jelenlétét akarta egyeztetni. Előbb a szintén kettős casinói, utóbb a nádori páholyt szándékozott kibérelni. Június 9-én a *Hunyadi László* előadását mindenesetre nem a számára előkészített nádori páholyból, hanem más, bérelt páholyból nézte. A gyakorlatban azután a Kossuth-levél második javaslata realizálódott. Erdélyi is ezt a megoldást támogatta (*Respublica*, június 17.). A kettős páholy 8 székét június 28-tól 2 pengőforintos napi árral lehetett igénybe venni. Ugyanaznap intézte Jókai hírlapi támadását Erdélyi ellen, felróva neki a nádori páholy ügyét is, júniusban immár másodszer.³⁷

A másik, további kutatásokat is igénylő kérdés az igazgatás problémája volt. Ráday és Erdélyi ellentétének a megszállás alatt is maradt írásos nyoma, az aligazgató szerződése pedig csak az évad végéig, 1849. március 31-ig szól.³⁸ A betegeskedő Ráday lemondása nyílt titok volt, a sajtó

³⁶ PUKÁNSZKYNÉ, i. m. II. 207–8. A színház belső állapotára I. Bulyovszkyné Szilágyi Lilla leveleit férjéhez, Debrecenbe: WALDAPFEL E., i. m. 351. 359., 395.

³⁷ KLÖM XV. 481–2. és PUKÁNSZKYNÉ, i. m. I. 83.; JKK CB III. 358–360. és 429. A Pesti Hírlapban jún. 20-án jelent meg apróhír a páholy sorsáról. Hogy a császári fél is politikai kérdésként értékelte az ügyet, arra nézve Mátyr júl. 16-i naplóbejegyzése a bizonyíték: „... az udvari páholy helyreállítására is szorosán meghagyott, és pedig egy pár nap alatt.”

³⁸ ErdLev. I. 345–6. Erdélyi szerződése: PUKÁNSZKYNÉ, i. m. II. 199–201.

ismételten szellőztette június közepétől.³⁹ Bajza – mint azt korábban említettük – május 29-én még igényt tartott Ráday helyére, feleségéhez írott június 24-i levelében már nemleges döntéséről ír: „A színházat igyekszem nyakamról lerázni és minek öljem el magamat végkép és örökre? Mindenképp azon leszek, hogy Erdélyi maradjon igazgató.” Jókai is így tudja június 28-án: „... azon esetre, ha Bajza el nem vállalná az igazgatóságot, hír szerint Erdélyire fog az szállani.” Erdélyi viszont, aki szintén lemondott aligazgatói tisztéről, lapja, a Republica június 22-i számában még csupán javasolta Bajzát független, teljhatalmú igazgatónak – 24-én viszont már tényként közölte, hogy „a nemzeti színház igazgatását Bajza viendi júliustól.” Ennek megfelelően július 1-én Bajzának akarta átadni az irattárat, amelyet azonban az nem fogadott el.⁴⁰ Pukánszkynek szerint ekkor Szemere szóbeli megbízással nevezhette ki Simontsits Jánost.⁴¹ Mátray Gábor viszont ismételten leszögezi naplójának július 17-i és 26-i bejegyzésében, hogy Simontsitsot Gaál Eduárd királyi biztos nevezte ki bevonulása után, aki augusztus 7-én nyújtotta be lemondását, amikor – Haynau hátrahagyott rendelete értelmében – megjelent a plakát a kétszeri német előadásról hetente a Nemzeti Színházban. Amíg a július 1 utáni, kb. egyhetes intervallum ügye levéltári kutatásokkal tisztázható, azt a nézetet valljuk, hogy átmenetileg alighanem Szigligeti Ede titkár vitte az igazgatás ügyeit.⁴² Hozzátehetjük: valószínűleg az igazgatótanács tagjai segítségével, akik – s ezt megint Mátraytól tudjuk – be akarták zárni a színházat és csak felsőbb parancsra játszottak tovább.

A forradalom és szabadságharc Nemzeti Színházának története egy fontos elméleti cikkel zárul. Valószínűleg Erdélyi János írta, mindenképp ő sugallta és megjelent lapjának, a Republicának június 22-i és 28-i számában. Ebben tapasztalatait összegezte és több változtatást javasolt, így az országos választmány megszüntetését, szakértő és jól fizetett igazgató, valamint irodalmi titkár alkalmazását, a színészi részvétel felszámolását az igazgató tanácsban, a vándorszínészet korából származó, anyagilag megtámogatott jutalomjáték-rendszer megszüntetését, az egyéni szabadságok helyett a nyári szünet bevezetését stb. Javaslati mind egy irányba mutattak: egy korszerű, feudális maradványaitól megszabadult, szakosodott üzemvitelű, polgári színház felé.

Bodolay Géza

JÓKAI „POZSONYI” REKTORPROFESSZORA ÉS „DEBRECENI” DIÁKDALA – A PÁPAI KOLLÉGIUMBAN

Jókai mindössze az 1841–42-es tanévet töltötte diákként Pápán. Ebben a tanévben volt az iskola növendéke Petőfi is, aki soproni leszerelésekor értesült arról, hogy kedves rokona és barátja, Orlay Petrics Soma időközben Pápara ment tanulni. Őt keresve jutott el 1841 tavaszán Pápara, majd egy nyári dunántúli vándorszínész-kíséret után ősszel ő is a kollégium beiratkozott diákja lett, s együtt lakott Orlayval. Itt kötöttek szoros barátságot Jókaival, amit Orlay azzal jellemzett, hogy Jókai majdnem ennyi időt töltött az ő lakásukon, mint a sajátján. Együtt szerepeltek az 1841 tavaszán alakult Képzőtársaságban, aminek az emléket Petőfi szép számú verse, a másik két barátjának is több írása őrzi a társaság érdemkönyvében. A tanév végén – a nevezetes képzőtársasági örömművelés után – együtt indult a két rokon fiú hazafelé, s Komáromban néhány napot töltöttek Jókaiék vendégszerető házában. Bizonyára már itt szó esett arról, hogy Jókai a jogi tanulmányokat nem Pápán, hanem

³⁹Erdélyi a Republica jún. 17-i számában adta közre a hírt. A lemondott aligazgató éppúgy szükségesnek tartotta, hogy „a színház új lelket és rendszert kapjon”, mint idézett, május 29-i, Kossuthnak küldött levelében elődje, Bajza.

⁴⁰Bajza levelére l. KLÖM XV. 497. (jegyzetben). A feleségének küldött levél: DEÁK Imre, i. m. 382. JÓKAI: JKK CB III. 425.; az átadási kísérlet: Erd Lev. I. 352.

⁴¹I. m. I. 83.

⁴²SZEKERES László nyomán: JKK CB III. 1162.

